

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

ЕВРЕИ, ИЗБЯГАЛИ ОТ ГЕТАТА И ЛАГЕРИТЕ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ОКУПИРАНА ПОЛША В ПЕРИОДА 1942 – 1945 Г.

Гжегож Берент

Гдански университет – Полша

Резюме. Предмет на тази статия е скалата на феномена бягство на евреите от гетата и лагерите на територията на окупираната от Третия райх Полша. При анализа на данните от енциклопедията на гетата, издадена от Института „Яд Вашем“, както и от литературата по темата, авторът установи, че към т.нар. арийска зона в окупирана Полша са избягали най-малко 60 хиляди евреи. Хиляди бегълци са били заловени от немските полицейски служби, една част са предали в ръцете на немците, като не са намерили помощ в арийската част. Неконкретизиран досега брой евреи са били задържани от членове на помощните местни полицейски организации, други – от местни цивилни лица, действащи под заплаха от наказание от страна на немските власти или от желание да получат награда.

Keywords: Jews; escapes; ghettos; camps; Poland

Преди 40 години Шимон Датнер публикува статия, посветена на евреите, опитали да избегнат смъртта от ръцете на немския окупатор чрез бягство от гетата¹⁾. Въпреки че заглавието предполага синтетични данни и изводи, този текст има по-скоро приносен характер. Авторът дава примери на събития, при които са убити около 1000 души. Освен това прилага спомените и впечатленията на около 20 000 души, които вероятно са се укривали във Варшава в периода 1940 – 1944 г. Четвърт век след края на войната той не е разполагал с достатъчно информация, така че да се опита да даде цялостна картина на данните. Заедно с изреждането на няколко десетки примери на убийства на евреи, укриващи се извън гетата и лагерите, историкът формулира следната заключителна забележка:

„На фона на безименната смърт на стотици хиляди и милиони жертви в газовите камери и при масовите екзекуции, тези – в много случаи идентифицирани индивидуални жертви – заслужават внимание особено от следната гледна точка: това са били хора, които са се опитвали по свой начин да се борят за собственото си оцеляване. Става въпрос за евреи, които или въобще

не са влизали в гетата и са се укривали в арийската зона, или за такива, които, изпитали мъките в гетата, са се старали да се измъкнат оттам, или най-после и за такива, които са се опитвали да избегнат унищожението си при акции за избиване или при транспортите на смъртта. Общият им брой не е бил малък. В едно от изследванията броя на оцелелите евреи, главно благодарение на помощта на полското население, съм определил на около 100 000 души. Също така ориентиrowъчно преценяваме, че най-малко същият брой са били заловени от окупационните власти и са станали жертва на престъпления³⁾“.

След повече от десет години схващането на Ш. Датнер относно броя на евреите, опитващи се да оцелеят откъм арийската страна, не се променя съществено. В разговор с Малгожата Незабитовска той твърди: „Поляците не са отговорни за престъпленията на Холокоста. Но действителният, ако мога така да се изразя, проблем за поляците са двеста, двеста и петдесетте хиляди евреи, които са се опитвали да се спасят (...) това не е напълно достоверен (брой –Г.Б), както и всички подобни, отнасящи се към този проблем. Не е имало никаква възможност да се пресметне прецизно колко евреи са опитали да се спасят. Не може дори да се установи колко са били спасени благодарение на поляците, защото много от тези евреи напускат Полша веднага след войната. Сред историците съществуват противоречиви мнения относно броя на спасените. Диапазонът е много голям – от петдесет хиляди според Фридман до сто и двадесет хиляди според Кермиш от Института „Яд Вашем“ в Ерусалим. (...) Моята преценка, също в известна степен интуитивна, е осемдесет-сто хиляди спасени. Във всеки случай тези евреи, около четвърт милион търсеци помощ, са представлявали проблем за поляците. Те са били тези, които чукат по прозорците на къщите, по вратите на жилищата⁴⁾“.

Датнер, като пряк наблюдател на Холокоста в областта на Бялисток, а също и като историк, който изследва проблемите на окупацията няколко десетилетия, отговаряйки на въпросите на журналистката, дава преценка, че преобладаващото мнозинство поляци остават пасивни спрямо изстреблението на евреите, но освен тях споменава „две активни групи“. По негово мнение това са: „Тези, които са предавали евреите, нападали са ги или убивали или от желание за обогатяване, или от чиста омраза, както и тези, които са укривали евреи и са им оказвали съдействие под най-различна форма. Втората група е била значително по-многобройна и по-представителна както за поляците, така и за властите на Нелегална Полша. Затова пък първата група е била по-ефективна в действията си⁵⁾“.

Малгожата Незабитовска завършва тази нишка на разговора с въпроса: „Мислите ли, че поляците, общо погледнато, са имали поведение, каквото трябва?“, на което получава отговор: „Не смятам, но на въпроса: по кои е по-добре да се съди за народа – по тези, които са предавали евреите, или по тези, които заради евреите са излагали живота си на риск, аз нямам никакви колебания⁶⁾“.

Шимон Датнер умира през 1989 г. на 87-годишна възраст. До смъртта си не е публикувал никакво изчерпателно или поне обширно научно изследване за броя на евреите, които са се опитвали да оцелеят в окупирана Полша извън гетата и лагерите. Напразно бихме търсили такъв цялостен подход и в публикациите на други автори, които са направили относително подробни разработки върху дистриктите: Галиция, Краковския дистрикт, Люблинския, Радомския, Варшавския, както и на части от Немския райх, района Край Варта и Чехановската регенция (нем. *Regierungsbezirk Zichenau*, б.пр)⁷⁾. Там намираме само ограничен брой примери, които илюстрират явлението на индивидуалното или групово бягство от гетата.

Ерна Подхоризер-Сандер, Адам Рутковски, Татяна Бернщайн, Шимон Датнер, Александер Пакентрегер и Михал Гринберг правят своите оценки на основата на състоянието на информацията от шейсетте и седемдесетте години. Не са съществували тогава нито енциклопедиите, нито детайлните разработки относно всичките или преобладаващия брой гета, създадени от немците в окупирана Полша. Особено непълна е била информацията на онези територии на Втората република, които след 1944 г. се оказват в границите на Съветския съюз.

През второто десетилетие на ХХІ век ние сме в по-добро положение от споменатите историци. Разполагаме, между другото, и с издадената в началото на деветдесетте години на миналия век четиритомна енциклопедия на Холокоста под редакцията на Израел Гутман, с еднотомната енциклопедия, посветена на същите проблеми, под редакцията на Уолтър Лакър⁸⁾, с тритомната енциклопедия под редакцията на Самуел Спектор и Джъфри Уигодър, представяща живота на евреите преди и по време на Холокоста⁹⁾, както и с двутомната енциклопедия на гетата, издадена от Института „Яд Вашем“¹⁰⁾.

Ползвайки информационните данни, които се съдържат в споменатата енциклопедия на гетата, изготвена от Института „Яд Вашем“, реших да предприема опит да се установи какво знаем днес за скалата на бягството от гетата на територията, намираща се в границите на Полската република преди 1 септември 1939 г. В споменатата енциклопедия намираме 588 статии, отговарящи на рамките на териториалния анализ. Авторите на статиите при локализацията на географските места използват предвоенните единици на полската териториална администрация: воеводства, околии и градове. Не е направено обаче систематично съотнасяне на тези географски места към административните единици, възникнали след нападението на Германия срещу Полша, по-късно и срещу Съветския съюз¹¹⁾. Както посочват Анатоли Лешчински и Рафал Жебровски – на територията на Втората република функционират 81 големи и 737 малки еврейски общини¹²⁾. Числената разлика между тези около 590 гета, описани в енциклопедията, и 818 религиозни общини е причина за необходимостта от поредна енциклопедична разработка, която да съдържа описание на

събитията и в тия ареали, които енциклопедията не споменава. За това говори примерът на гетото в местността Фрампол край Люблин, откъдето през 1942 г. са избягали около 200 души. В споменатата енциклопедия това гето не е отбелязано.

Познаването на конкретиката от страна на историците непрекъснато се повишава благодарение на достъпа – и до нова информация, и на нейното интегриране с по-рано събраната. Според Тереза Прекерова немците в Полша са създали около 400 гета¹³⁾. Благодарение на установеното от историците от „Яд Вашем“ става ясно, че броят, даден от Прекерова, със сигурност не се отнася до цялата територия на Втората република. Тя описва приблизително положението само на терена, обхванат от следвоенните граници на Полша. Сравняването на статиите от енциклопедията на гетата и списъка на гетата, съдържащи се в най-новата разработка за Варшавския дистрикт, води до твърдението, че в енциклопедията не са обособени като отделни 25 от 75 гета.¹⁴⁾

Има различни причини за разминаванията в броя на верските общини и гетата. За териториите, включени в Райха, това се получава от унищожаването на локалните общности още през есента на 1939 г. и през следващата 1940 г. Техните членове или са избягали заради влизането на немската армия, или са били избити, или най-често изселени в Генералното губернаторство. Напр. Михал Гринберг съобщава, че преди войната в границите на Чехановската регенция след 8 октомври 1939 г. са живеели евреи в 32 по-големи центъра и 360 села. Обаче по-късно тези, които не са избягали или са били изселени в Генералното губернаторство, са били концентрирани в едва 11 гета. Ситуацията не се променя съществено и от извода на изследователя, че някои сведения говорят за съществуването на гета още в 7 поредни локации. Разликата между 32-те предвоенни средища и 18 гета е съществена¹⁵⁾. Неопределена с точност бройка локални общности от окръзите, граничещи на запад с Буг и Сан, са били пропъдени в територията, контролирана в периода 1939 – 1941 г от Съветите. Така е станало в Краковския дистрикт. Не зная какви са причините, заради които редакторите на енциклопедията са се отказали от изреждането на всички гета. Факт е, че 25 гета във варшавския дистрикт, неспоменати в енциклопедията, се отнасят към области, в които както преди войната, така и по време на окупацията, са живеели много малко евреи, а общностите в по-голямата си част им били изселени във Варшавското гето през пролетта на 1941 г.

Напрасно можем да търсим в енциклопедията оценъчни данни относно бегълците за такива големи средища като Варшава, Краков, Лодз, Люблин или Келце. А всъщност по отношение на тях се появяват понякога много високи стойности. Гунар Паулсон оценява например броя на опитващите да се задържат на „арийската страна“ във Варшава, на 28 хиляди души, от които – по негово мнение – „16 500 са загинали, а 11 500 са оцелели“¹⁶⁾.

От 588 статии в енциклопедията, отнасящи се до гетата на територията на Полша, за бягствата споменават само 313. Както се вижда от тук, авторите са пренебрегнали този аспект в около 46% от статиите. Много често, когато в статиите става въпрос за скалата на бягствата, се среща с неспецифицирано определяне на явлението. Понякога свързано с относителни стойности като тяхно допълнение, но нееднократно в дадена статия има само твърде общи определения. И така оценяването на броя бегълци от определено място като „стотици“ или „няколко стотин“ се появява 30 пъти, като „няколко десетки“ – 42 пъти, „повече от 10“ – 2 пъти, „няколко“ – 8 пъти. За 20 места се среща с определянето като „много“ или „многобройни“, в 23 – с понятието „малобройни“ и „не много“, в 20 се говори за отделни групи, а в 4 за „групи“, напускащи гетото, 3 пъти състоящи се от „известен брой“. Цели 103 пъти авторите на статиите споменават за бегълци, без да прилагат никаква бройка. Само в 57 случая се срещат конкретни числа. Съществена трудност при опитите да се оцени броят на бегълците, представлява даването на общия брой на бегълците от гетата заедно с тези, които са се укрили на територията на гетото. Обикновено това са данни от немската документация, която дава броя на убитите заради противопоставяне на заповедите на окупантите. Не знаем колко души са успели да се измъкнат от палачите в периода, който обхваща даден отчетен документ.

Не е ясно защо в енциклопедията не е представена част от информацията, съществуваща в литературата по предмета. Адам Жутковски е писал за масовото явление на бягството от гетата в района на Келце в периода на ликвидацията им през октомври – ноември 1942 г. Напр. за Жарки пише, че немците са задържали едва 800 от 3200 жители на гетото¹⁷⁾. От Влоджислав вероятно са избягали в горите 1000 души. Такава информация няма в енциклопедията. Както и приведените от Шимон Датнер данни за 700 бегълци от Чехановец във воеводство Бялисток или 172 бегълци от Любачув¹⁸⁾.

Сумата от абсолютните стойности, посочени в статиите, обхваща около 28 600 души. Тя не включва хората, укриващи се във Варшава. Припомням, че броят им се оценява на 20 – 28 хиляди души. Освен това остава да доминира едно пространство с неопределени характеристики както преди няколко десетилетия, така и сега. Може да се опитаме да приемем едни средни параметри като еквивалент на определянето на броя бегълци, като „няколкостотин“, „няколко десетки“, „няколко“. Но достоверността на такъв подход изглежда съмнителна.

В 2017 г. продължаваме да не разполагаме с обобщаваща разработка, въз основа на която би могъл да се определи броят бегълците от гетата и лагерите. Единственото разрешение на този въпрос, изглежда, е продължаването на детайлните теренни изследвания, такива като провежданите от Елжбета Рончи¹⁹⁾ или Ян Грабовски²⁰⁾.

Трябва да се отбележи, че информацията, която се съдържа в останалите енциклопедии, цитирани в настоящата работа, не позволява въвеждането на съществени допълнения към обсъжданата тема. От друга страна, сборът от даваните сведения представлява съкровищница на знания, позволяваща да се определи къде, кога и при какви условия са се осъществявали най-масовите случаи на бягство. Изненадваща тук е почти пълната липса на информация за явлението на териториите, включени в Райха, особено в тогавашните Лодзко и Шльонско воеводство. Също така оскъдни са данните за тази част от воеводство Келце, която е включена в Катовицката регенция. Интересно е, че въобще не намираме в енциклопедията данни за съдбата на жителите на бившето Поморско воеводство. Колкото до Познанското – понякога се появяват единствено бележки за изпращане на евреи в многобройните там трудови лагери. На една по-голяма територия от старите воеводства Лодзко и Познанско, в т.нар. Край Варта, немците са създали 172 трудови лагера за евреи.

Сблъскваме се с видима разлика между броя на споменаванията на индивидуални бягства, на групови такива или дори на масови бягства в бележките за гетата, разположени в тогавашните дистрикти на Генералното губернаторство, т.е. във Варшавския, Радомския, Краковския и Люблинския, и териториите, намиращи се във властта на Немския райх след 22 юни 1941 г. На терените на запад от Буг и Сан има по-малко бягства от гетата от групи, наброяващи повече от сто човека. От 83 случая на масово бягство от гетата 61 стават на териториите, лежащи на изток от днешните граници на Полша. Може да се приеме, че причина за това е избиването на локалните общности на място, за което са информирали затворените в още съществуващите гета. Такива новини не са оставяли място за заблуда и оптимизъм. Крайната цел на немските убийци бързо е ставала очевидна за повечето евреи. Най-големият брой масови бягства, до които се стига преди ликвидацията на гетата или по време на нея, бележат воеводства Волинско, Полеско, Новогрудско и Вилненско. Там се извършват и 17 от 25-те бунта на затворените в гетата в окупирана Полша. И по различен начин се стига до тях от този в Генералното губернаторство още през лятото и ранната есен на 1942 г. Макар по време на бунтовете да са загивали стотици затворници, те са давали все пак по-голям шанс за оцеляване, отколкото да се оставиш на милостта на убийците. За това свидетелстват събитията, разиграли се напр. в Лахва в Полесието или в Тучин в областта Волин. За жалост, болшинството бегълци загиват в първите дни и седмици след бягството си.

В „старите“ дистрикти на Генералното губернаторство масовите бягства са по-чести и обхващат относително по-голям брой бегълци на територията на тогавашните Келецко и Люблинско воеводство. При тези дистрикти най-значими са бягствата в края на 1942 г. в Сандомеж. В зависимост от публикациите срещаме твърдения, че при вестта за подготвяна ликвидационна акция от тамошното гето бягат от 2 до 3 хиляди души.

Масови бягства от гетата в окупирана Полша

Воеводство	Брой на места за задържане	Числен брой	Приблизителен брой
Бялисток	2	1200	-
Келце	9	4700 +	5 x няколкостотин
Краков	.	.	.
Люблин	6	1100 +	2 x няколкостотин
Лвов	.	.	.
Лодз	.	.	.
Новогруд	13	2715 +	2 x няколкостотин
Полесие	11	5000 +	4 x няколкостотин
Поморие	-	-	-
Станиславув	2	300 +	1 x няколкостотин
Шльонск	-	-	-
Тарнопол	5	900 +	2 x няколкостотин
Варшава	5	700 +	1x няколкостотин
Вилно	9	2280 +	1 x няколкостотин
Волин	21	8100 +	7 x няколкостотин
Общо:	83	26 995 +	23 000 (?)

Източник: Собствени изчисления въз основа на *The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust*, ред. G. Miron, Shulhani, Jerusalem 2009

1943-та година носи бутнове и бягства на около 1000 души от лагерите на смъртта в Треблинка и Солибур. Освен това масов характер придобиват и бягствата от двата трудови лагера в Келецката област през юли 1944 г., това са лагерите в Стараховице (300 души) и Скаржиск-Каменна (най-малко 250 души)²¹. Във втория случай доминиращото мнозинство на бегълците са избити малко след излизането им извън лагера. Повечето от свидетелствата от старите дистрикти на Генералното губернаторство се отнасят до индивидуални опити за бягство или на групи от по най-много няколко или няколко десетки бегълци.

Влияние върху различното поведение на евреите в Покрайнините (пол. Kresy, б.пр.) от това в Генералното губернаторство имат масовите престъпления, извършвани от немците или инспирирани от тях, още от последните дни на юни 1941 г. Избиването на хиляди хора при едновременните елиминационни акции е било непознато в Губернаторството преди нападението на Германия над Съветския съюз. Под влияние на такива травматични преживявания, разиграваци се в най-близко съседство на селата и градовете от Покрайнините, или от разказите на очевидци, избягали от местата за наказание, у много хора се затвърждава убеждението, че целта на немците не е подчиняването

на евреите, а тяхната пълна анихилация. Затова при източните воеводства по-често, отколкото в Губернаторството, се срещахме със сигнали за ангажиране на членове на Юденрат и Службата по реда в конспиративни действия или в подготовката за съпротива в момент на поредна атака за масово изстребление. Няколкото месеца, дележащи първите актове на масови убийства на хора от окончателните ликвидационни акции в Покрайнините във втората половина на 1942 г., дават време за приготовления за едно активно противопоставяне на немците и техните съратници. Появяват се групи на съпротивително движение. Членовете им трупат оръжие, правят планове за действие и установяват контакти с хората извън гетото. Бързото възникване на първите съветски партизански отряди на изток насочва вниманието на евреите именно върху тези формации. По принцип нито през 1941, нито през 1942 г. за тях има друга алтернатива. Само те са можели да приемат евреи, избягали от гетата. Фактор, който забавя актовете на съпротива и бягство, е било правилото за групово обществена отговорност, въведено от окупационните власти на изток. Цената за бягството на един човек е можела да стане смъртта на всичките членове на неговото семейство, на съседите от същия дом или на произволно избрани лица.

Чувството за отговорност към роднините и общността, като цяло, е определяло действията на отделния човек и на хората, отговарящи административно за гетата. Затова в Покрайнините актът на открита съпротива срещу немците е елемент от плана за действие, реализиран само в ситуации, когато е било сигурно, че немците подготвят масово избиване на хора. Когато единствен шанс за оцеляване е давало само масовото бягство от гетото или трудовия лагер. Трудно е да се каже дали е съществувала тук някаква зависимост, но последователността на действия при тези случаи е сходна. Конспираторите подпалват постройките в гетото, после чрез собствената си маса разрушават огражденията около него и се разпръскват в околностите. Най-голям брой акции от този тип има на територията от Волин до Вилненско.

Струва си да посочим най-впечатляващите актове на съпротива, свързани с бягството. На апела за сбор преди екзекуция в Марчинканце (обл. Гродно) на 2 октомври 1942 г. не се явява нито един евреин. Затворените в гетото се скриват в подготвени места или напускат гетото. Немците хващат и убиват 100 души. От Бранск са избягали 800 души. В областта около Келце най-големите бягства стават в Хмелник и Сандомеж. В първия случай гетото са напуснали 600 души, във втория около 3000. В Люблинското воеводство най-впечатляващото бягство става в Ласкажев, откъдето са избягали 800 евреи. В областта на Новогруд най-многобройната група (700 души) бяга от гетото в Столпце. В Полесието от Пружани опитват да избягат в горите 2700 души. Във Вилненско в малко известната Шарковшчизна са се спасили с бягство от гетото две трети от евреите, или 700 души. Във Волин най-големите бягства стават в Тучин (2000 души), Домбровица (1500), Острог (800) и Рокитно (700).

Осъзнаващи бъдещата си съдба евреи опитват да избягат от транспортите на смъртта. Скалата на това явление е като че ли най-трудна за обличане в количествени категории. Понякога еднократно от влаковете са скачали много голям брой хора. Още през март 1942 г. до Жулкев се добират първите бегълци от транспортите за Белжец. Конвоят убива 300 евреи от Рохатин, скочили от влака през септември 1942 г. Не се знае доколко бягството е било успешно. Знаем за 290 евреи от Шематиче, избягали след акция в града си (2. XI. 1942 г.). Скока от влака преживяват 140 души. Половината от тях след известно време или се връщат в гетото, или биват застреляни. След акция в Жешув (15. XI. 1942 г.) от транспорта за Белжец бягат най-малко 200 души. Толкова се и връщат в гетото. Няколко десетки скачат от влака и се връщат в Рава Руска. В случая с Шенява става въпрос чак за няколкостотин скочили.

Една характеристика на поведението на част от хората, опитващи да избегнат унищожението, е била голямата мобилност. Това се отнася не само до преместване между различни местопребивавания и укриване в арийската зона. Значителна категория представляват бегълците от гетата, които търсят убежище в други гета, квалифицирани като относително по-малко опасни, или са се насочвали към тях просто поради факта, че все още са съществували. Понякога присъствието им там е било легализирано. Най-често обаче бегълците са функционирали в ситуация, която може да се определи като своего рода сива зона – нелегално пребиваване. „Нелегалните“ са съществували там със собствени средства и/или с помощта на легалните затворени, на познати или роднини, в това число и членове на Юденрат, на Еврейската служба по реда или на служители на Еврейската служба за обществена помощ. В съществуващите гета са попадали различни категории бегълци: от ликвидирани вече гета, от трудови лагери, избегнали ямите на смъртта или транспортите. След известно време и тези „безопасни“ гета биват ликвидирани, а хората, по чудо оцелели досега, или отново са бягали от унищожение, или този път са загивали. Параметрите на нелегалното движение между гетата няма възможност да бъдат установени. Може най-много да се дадат примери на впечатляващи групови преминавания от едно място на друго. И така една от ситуациите, които трябва да се имат предвид при разглеждане на съдбата на бегълците, е, че те обикновено загиват в друго гето, в друго място за унищожение след временно пребиваване от арийската страна.

Голям брой хора, дошли от други гета, е отбелязан в следните места: в района на Келце – в Лошице, Старховице и Жарки; в района на Краков – в Бжеск; в района на Люблин – в Люблин и Парисув; в района на Львов – в Любачув и Мости Велке; в Полесieto – в Пружани; в Тарнопол – в Копичинце и Нарайув; в района на Варшава – в Колбел, Нови Двур, Варшава; в района на Вилно – в Гленбоке, Ошмяна и Лебеджев; Волин – в Броди, Тучин, Збараж и Зборув.

Друга ситуация, която не можем да не споменем, е обратното връщане в гетата – след, както е изглеждало, заключителните ликвидационни акции. Когато официално в даден район не е имало вече евреи. Немците са разпространявали новината за ново отваряне на гета. Може да ги наречем – вторични гета. Немците или сами са правели това, или са използвали членовете на помощната полиция или на други евреи. По този начин са били предизвикани да се разкрият хора, скрити в бункерите или други скривалища на терена на гетото или пребиваващи от арийската страна. В периода 1942 – 1943 г. по този начин са примамени отново в капана хиляди хора. Животът им е бил продължен в повечето случаи с няколко дни, няколко седмици, по-рядко – с няколко месеца. Имало и хора, които са се лутали известно време в арийската зона, но смъртта ги застига, когато отново попадат в сферата на операциите на немските окупационни институции. Ето примери за най-големи вторични гета: района на Келце – Сандожеж, Шидловец (над 5000 души); района на Люблин – Соболев (около 1400 души); района на Станиславув – Коломия (около 2000 души).

Значими, от гледна точка на броя връщания в гетата, стават в района на Бялисток – Шематиче и Змабрув; района на Келце – Хмелник, Радам, Сандожеж, Сташув, Шидловец, Вежбник-Стараховице и Волбром; района на Краков – в Домброва Тарновска и Дембица; района на Люблин – Рейовец, Шедлице, Соболев; района на Лвов – Ходорув и Сокал; района на Новогруд – Лида, Слоним, Столовиче и Воложин; в Полесието – Береза Картуска; района на Варшава – Колбел; района на Вилно – Швенчани; в областта Волин – Александрия, Кожин, Кшеменец, Торчин, Тройнувка и Тучин.

До този момент никой не е потвърдил с научни изследвания предположението на Ш. Датнер относно общата скала на феномена на бягството. Сегашното състояние на знанията ни по този въпрос се опира само на данните, приложени от „Яд Вашем“ и Паулсон, т.е. става въпрос за не повече от 60 хиляди души. Макар и този брой да трябва да третираме като минимален, то не подлежи на съмнение, че други оценки, които понякога срещаме в литературата по предмета, не са научно верифицирани.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Datner, Sz.(1970). Zbrodnie hitlerowskie na Żydach zbiegłych z gett, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego“, nr 75.
2. Датнер не прави такива съпоставки дори в случая на т.нар. окръг Бялисток, който е предмет на неговото цялостно изследване. Там само споменава, че чрез бягство са се опитвали да си спасят живота няколко хиляди души, в това число и по време на ликвидационната акция в Чехановец, срвн. Datner, Eksterminacja ludności żydowskiej w Okręgu Białostockim, „BŻIH“ 1966, nr 4, s. 11.

3. Пак там, стр. 29.
4. Niezabitowska, M. & Tomaszewski, T. (1991). Ostatni. Współcześni Żydzi polscy, Warszawa, s. 148 – 149.
5. Ibidem, s. 150,
6. Ibidem, s. 151
7. Berenstein, T. (1967). Eksterminacja ludności żydowskiej w dystrykcie Galicja (1941 – 1943), „BŻIH“, nr 1; idem, Martyrologia, opór i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie lubelskim, „BŻIH“ 1957, nr 1; Podhorizer-Sandel, E. (1959). O zagładzie Żydów w dystrykcie krakowskim, „BŻIH“ nr 2; A.Rutkowski, Martyrologia, walka i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie radomskim podczas okupacji hitlerowskiej, „BŻIH“ 1955, nr 3 – 4; Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Warszawa 2007; Pakentreger, A. (1977). Polityka władz niemieckich tzw. Kraju Warty wobec Żydów, „BŻIH“, nr 4; Grynberg, M. (1980). Getta w rejencji ciechanowskiej, „BŻIH“, nr 4.
8. The Holocaust Encyclopedia, New Haven London 2001.
9. The Encyclopedia of Jewish Life before and during the Holocaust, Washington-New York 2001.
10. The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust, ред. G. Miron, Shulhani, Jerusalem 2009.
11. В една от встъпителните статии в енциклопедията с автори Guy Miron и Shlomit Shulhani намираме следната формулировка относно броя на гетата в отделните административни единици: Край Варта – около 60 гета, Чехановска регенция – липса на сумарни данни, Катовицка регенция – липса на сумарни данни; Генерално губернаторство: Варшавски дистрикт – 65 гета, Радомски дистрикт – около 70 гета, Краковски дистрикт – около 60 гета, Люблински дистрикт – около 50 гета, дистрикт Галиция – липса на сумарни данни, окръг Бялисток – липса на сумарни данни, Новогрудско, Полеско и Волинско воеводство – над 120 гета; срвн. G. Miron, Sh. Shulhani, Genera Introduction, [в:] The Yad Vashem..., стр. XLVI – LIII.
12. Polski słownik judaistyczny. Dzieje-Kultura-Religia-Ludzie, t. 1, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 493.
13. Prekerowa, T. (1993). Wojna i okupacja, [w:] Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku), red. J. Tomaszewski, Warszawa, s. 283.
14. Списъкът се намира на приложената карта към тома Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim, red. B. Engelking, J. Leociak, D. Libionka, Warszawa 2007.
15. M. Grynberg, op.cit., s. 57 – 59.
16. Paulsson, G.S. (2007). Utajone miasto. Żydzi po aryjskiej stronie Warszawy (1940 – 1945), Warszawa, s. 324.
17. A. Rutkowski, op.cit., s. 129.

18. Sz. Datner, Zbrodnie hitlerowskie..., s. 21.
19. Rączy, E. (2008). Pomoc Polaków dla ludności żydowskiej na Rzeszowszczyźnie 1939 – 1945, Rzeszów.
20. Grabowski, J. (2011). Judenjagd. Polowanie na Żydów 1942-1945. Studium dziejów pewnego powiatu, Warszawa.
21. Urbański, K. (2004). Zagłada Żydów w dystrykcie radomskim, Kraków, s. 197 – 198, 211.

Превод от полски: Антоанета Попова

**JEWS FLED FROM THE GHETTOS AND CAMPS
IN THE TERRITORY OF THE OCCUPIED POLAND
IN THE PERIOD 1942-1945**

Abstract. This article deals with the phenomenon of Jews that managed to escape from the ghettos and the camps in the territory of German-occupied Poland. In the analysis of the data from the encyclopaedia of the ghettos, published by the Institute Yad Vashem, as well as from the literature on the subject, the author found that at least 60 000 Jews has fled to the so called Aria area in occupied Poland.

✉ **Prof. Grzegorz Berendt**

Institute of History
University of Gdansk
55, Wita Stwosza Str.
80-959 Gdańsk, Poland
E-mail: g.berendt@wp.pl